

ZESZYTY NAUKOWE WYŻSZEJ SZKOŁY PEDAGOGICZNEJ W BYDGOSZCZY
Studia Pedagogiczne 1980 z. 6

Maria Urbańska
WSP Bydgoszcz

MOŻLIWOŚCI ODDZIAŁYWANIA NA POSTAWY PATRIOTYCZNE UCZNIÓW
W MŁODSZYM WIEKU SZKOLNYM

Oświata i wychowanie w Polsce znajdują się w przededniu historycznego przełomu. Realizując uchwały VI i VII Zjazdu PZPR przystąpiliśmy bowiem od roku szkolnego 1978/79 do wdrażania założeń reformy systemu edukacji narodowej. Zadaniem reformy jest nie tylko przekształcenie szkoły 8-klasowej w 10-klasową powszechną ogólnokształcącą, lecz także społeczne przygotowanie każdego dziecka, wdrażanie do aktywnego uczestnictwa w zmieniającym się życiu społecznym. Aby to zadanie wykonać należy w większym niż dotychczas zakresie poszerzać wiedzę i umiejętności przyszłych obywateli na miarę nadchodzących czasów, a ponadto kształtować wolę konstruktywnego wykorzystania zdobytych wiadomości, zgodnie z potrzebami narodu. Te właśnie potrzeby społeczne wymagają od szkoły, by coraz aktywniej współuczestniczyła w procesie przygotowania młodych obywateli-patriotów do służby narodowej.

Na wagę tego zagadnienia zwracają uwagę materiały III Plenum KC, w których czytamy: "Trzeba naszą młodzież od dziecka uczyć konstytucji PRL i właściwego rozumienia jej treści, wpajając poszanowanie dla interesów narodu i państwa, pobudzać dumę z dorobku socjalistycznej Ojczyzny i jej rosnącej pozycji we współczesnym świecie".

Pracę nad kształtowaniem postaw patriotycznych należy rozpocząć od pierwszych lat pobytu dziecka w szkole, wykorzystując w tym celu walory wychowania tkwiące w treściach nauczania oraz właściwie organizując proces dydaktyczno-wychowawczy szkoły. Mówiąc o zadaniach wychowania patriotycz-

nego należy widzieć je w ścisłym powiązaniu z ogólnymi dążeniami wychowawczymi realizowanymi obecnie w Polsce, a także uwzględnić zakres możliwy do realizacji w młodszych klasach szkoły podstawowej.

Podstawą rozpatrywania tych zadań może być definicja patriotyzmu. Jako patriotyzm socjalistyczny określa się "podstawę wyrażającą się miłością i przywiązaniem do ojczyzny, czynną i twórczą troską o jej rozwój i dobro, poczuciem solidarności i więzi kulturowej z własnym narodem, a także gotowością do poświęceń i obrony ojczyzny w razie potrzeby"¹. Komponenty tej definicji wskazują, że u dzieci młodszych można kształcić następujące elementy postaw patriotycznych:

- miłość i przywiązanie do ojczyzny;
- czynną i twórczą troskę o jej dobro i rozwój;
- poczucie solidarności i więzi kulturowej z własnym narodem i bratnimi narodami socjalistycznymi;
- gotowość do poświęceń w sytuacjach konfliktu interesów osobistych z interesami społecznymi;
- gotowość do obrony ojczyzny w razie zaistniałej potrzeby.

W niniejszym artykule, ze względu na jego wąskie ramy, pragnę jedynie dokonać analizy treści programu nauczania języka polskiego w klasach I-IV pod kątem możliwości ich wykorzystania dla kształtowania postaw patriotycznych dzieci w tym wieku. Ponadto na podstawie przeprowadzonych badań postaram się wykazać, jak "narasta" wiedza o Polsce, która stanowi podstawę kształtowania u dzieci czynnej i twórczej troski o dobro ojczyzny i jej rozwój. Pragnę zaznaczyć, że zarówno analiza, a także badania objęły klasy I-IV, chociaż ostatnio pierwszy szczebel kształcenia obejmuje jedynie trzy pierwsze klasy. Chodziło mi bowiem o to, by porównać własne wyniki badań z wynikami innych autorów, którzy zasięgiem swych badań obejmowali także klasę IV.

1. Treści wychowania patriotycznego zawarte w programach i podręcznikach do języka polskiego dla klas I-IV

Przystępując do analizy treści nauczania trzeba stwierdzić, że Program nauczania wyraźnie akcentuje konieczność wychowania patriotycznego już od klasy I. Na ten temat czytamy w uwagach wstępnych Programu: "Przez dobór odpowiednich, dostosowanych do poziomu umysłowego uczniów obrazów z przeszłości, a także obrazów obecnej pracy i wysiłków narodu polskiego budujących ustrój socjalistyczny, nauczyciel budzi uczucia miłości i przywiązania do Polski Ludowej, szacunek dla ludzi pracy oraz uczucia braterstwa wobec wszystkich ludzi walczących o pokój, sprawiedliwość i postęp społeczny w świecie"².

W klasie I głównym tematem umożliwiającym kształtowanie postaw patriotycznych uczniów jest "Polska Ludowa - nasza Ojczyzna", a realizację tych treści umożliwiają opowiadania zamieszczone w "Literach" Ewy i Feliksa Przyłubskich. Z czytanek tego podręcznika dzieci dowiadują się, że Polska to nie tylko własna ulica i miejscowość, lecz także Warszawa, Kraków z Wawelem, Gdańsk, Poznań i Zakopane.

Czytanki "Nasze wojsko" /s. 90/ i "Niech zawsze będzie pokój" /s. 91/ przedstawiają rolę żołnierzy w czasie pokoju, natomiast opowiadania "Zamek Królewski" /s. 95/ i "Harcerze" /s. 94/ ukazują zniszczenia wojenne w Warszawie i bohaterstwo żołnierza w zwycięskiej bitwie z Niemcami pod Studzienkami.

Realizując tematykę związaną z godłem państwa i barwami narodowymi /s. 93/ nauczyciel powinien zwrócić szczególną uwagę na bogatą treść tych symboli i ich związek z chlubną przeszłością naszego narodu, a przy każdej okazji dążyć do rozbudzania do nich szacunku. W tym zakresie możliwości szkoły są bardzo duże, a trzeba stwierdzić, że nie zawsze właściwie doceniane i wykorzystywane.

W oddziaływaniu na postawy patriotyczne uczniów klasy I nauczyciel wykorzystuje również tematy związane z najbliższym

środowiskiem dziecka. Realizując tematykę o rodzinnym domu, nauczyciel rozmawia z dziećmi o pracy zawodowej i zajęciach domowych rodziców, podkreślając, że każda dobrze wykonana praca jest pożyteczna. Równocześnie nakłania dzieci do wykonywania w domu czynności porządkowych i pomocniczych, podobnie jak czynią to bohaterowie czytanek Przyłubskich /np. "Brat i siostra", str. 31, "Pracowita sobota", s. 40, "Kola-cja", s. 56/. Omawiając tematykę o szkole zadaniem nauczyciela jest wdrażanie uczniów do poszanowania sprzętów i urządzeń szkolnych, dbania o czystość swego miejsca pracy, szkoły i otoczenia. Problem ten ilustrują obrazki ze s. 8 i 9, a także między innymi takie czytanki, jak: "Doskonały pomysł" /s. 46/, "Do szkoły" /s. 67/, "Na boisku" /s. 47/.

Poznając środowisko klasy i szkoły uczniowie dostrzegają potrzebę podejmowania takich prac, jak dyżury i inne zajęcia porządkowe, które przyczyniają się do czystości klasy, szkoły oraz otoczenia. Wykonując te prace dzieci powinny zrozumieć, że dom, szkoła i najbliższe środowisko to część rodzinnego kraju, a w ogólnym dorobku ojczyzny liczą się także te drobne, codzienne czyny nas wszystkich. Na podstawie własnych obserwacji mogą stwierdzić, że ta dziedzina oddziaływania wychowawczego pozostawia wiele do życzenia, że nauczyciele nie doceniają w pełni znaczenia tych prac dla kształtowania odpowiednich umiejętności i nawyków.

W czasie realizacji tematyki "Droga z domu do szkoły" nauczyciel ma okazję uświadomić uczniom rozwój, jaki cechuje ich wieś, dzielnicę czy osiedle. Wprawdzie na każdym kroku widać wyrastające domy, nowe sklepy i punkty usługowe, z którymi dzieci stykają się codziennie, to jednak często nie uświadamiają sobie, jak zmienia się ich droga z domu do szkoły. Na podstawie obserwacji poczynionych na wycieczkach i treści czytanek /np. "Sklep", s. 34, "Domy", s. 19, "Mosty", s. 57, "Budowa", s. 84/ nauczyciel może wzbogacać wiedzę dzieci o Polsce współczesnej i budzić dumę z jej rozwoju.

Wprawdzie program nie sugeruje w wyraźny sposób podawania uczniom klasy I elementów wiedzy z przeszłości Polski, to jed-

nak do tematyki historycznej nawiązują autorzy "Liter" w ostatniej czytanej pt. "Biblioteka". Przedstawiają w niej wielką poetkę Marię Konopnicką i zachęcają dzieci do czytania książek napisanych przez innych wybitnych Polaków.

W klasie II nauczyciel ma większe możliwości oddziaływania na postawy patriotyczne uczniów, gdyż rozszerza się zakres podejmowanych tematów. Tematyka ułożona jest systematycznie i przechodzi od treści związanych z najbliższym środowiskiem, jakim jest dom, szkoła, miejscowość, do dwóch różnych kręgów tematycznych, jak miasto i wieś. Przy realizowaniu tych zagadnień program sugeruje uwrażliwianie dzieci na piękno otaczającej przyrody w różnych porach roku.

W klasie II nowymi treściami, które przyczyniają się do kształtowania postaw patriotycznych uczniów są: miejscowość i jej najbliższe sąsiedztwo, pomniki ku czci poległych za naszą Ojczyznę, miejsca pamiątkowe w naszej miejscowości. Jest zrozumiałe, że pełna realizacja tej tematyki wymaga częstych lekcji w terenie. Werbalne omawianie najbliższego środowiska czy miejsc pamięci narodowej wywołuje znudzenie, które uniemożliwia realizację celów wychowawczych.

Aby ułatwić realizację tej tematyki Stanisław Aleksandrak i Józefa Rytłowa w podręczniku dla klasy II "W szkole i w domu" zamieścili wiele opowiadań i wierszy, które uzupełniają wiedzę uczniów zdobytą na wycieczkach. Już na początku roku szkolnego na podstawie obrazków /s. 6 i 7/ nauczyciel rozmawia z dziećmi na temat ich przeżyć wakacyjnych, zwracając szczególną uwagę na piękno naszego kraju.

Omawiając czytanekę "O kopcącym piecu" /s. 101/ dzieci poznają zawód zduna, który zaczyna już zanikać, zwłaszcza w dużych miastach. Fakt ten powinien być jeszcze jedną okazją do uświadomienia dzieciom przemian, jakie zaszły w naszym życiu w okresie powojennym. Z zawodem spawacza zapoznaje dzieci wiersz "Czarodziej" /s. 162/, natomiast z pracą ogrodnika - czytanek "W szklanym pałacu" /s. 240/. Z najbliższym sąsiedztwem zapoznają się dzieci na wycieczce do sąsiedniej dzielnicy lub wsi. Z tematyką tą wiążą się czytanki i wiersze zamie-

szczone w podręczniku, jak np. "Praca w polu" /s. 41/, "Zboże dla miast" /s. 42/. Należy podkreślić, że przy realizacji tego działu tematyki istotne jest, by nauczyciel jak najczęściej wychodził z dziećmi na wycieczki /co w praktyce nie zawsze jest doceniane/, by przez poznawanie różnych zawodów dzieci lepiej uświadomiły sobie fakt, że każda praca dobrze wykonana jest pożyteczna. Zwracają na to uwagę autorzy podręcznika w czytankach "Kto ważniejszy" /s. 101/, "Praca" /s. 274/, "Každy kto dobrze robi" /s. 256/.

Historię własnego kraju poznają uczniowie przy omawianiu tematyki związanej z poznawaniem pomników ku czci poległych za ojczyznę oraz miejsc pamiątkowych znajdujących się w pobliżu szkoły. W tym celu konieczne jest zorganizowanie wycieczki, by dzieci mogły poznać to miejsce, które zasłynęło bohaterską walką Polaków. Wycieczka jest najlepszą lekcją wychowania obywatelskiego, pozwala zrozumieć, co działo się w tym miejscu w czasie wojny. Uzupełnieniem wycieczki powinno być odczytanie przez nauczyciela wiersza "Nad grobami" /s. 84/ i zachęcenie dzieci do podjęcia stałej opieki nad pomnikiem lub tablicą pamiątkową. Stały kontakt dziecka z takimi symbolami "rozwiija w nim poczucie dumy narodowej, podziw względem bohaterstwa, wdzięczność, a nieraz stają się one odległymi wzorami, do których pragnie upodobnić się w przyszłości"³.

W klasie III wiedza dziecka rozszerza się o informacje dotyczące głównie następujących tematów: władza ludowa w Polsce, miejscowa rada narodowa, milicja, wojsko, straż ogniowa itp., obrazki z nowoczesnych zakładów pracy, współdziałanie miasta i wsi, obrazki z przeszłości. Omawiając te zagadnienia nauczyciel w dalszym ciągu powinien pracować nad rozbudzeniem u uczniów uczuć przywiązania do własnej miejscowości, regionu, kraju. Na zagadnienie wychowania patriotycznego uczniów klasy III zwraca uwagę Program nauczania, w którym czytamy: "Opracowując te tematy, dąży się nie tylko do rozszerzenia wiadomości uczniów, ale także do kształtowania ich charakteru, postawy społecznej i patriotycznej"⁴.

Program zaleca równocześnie, by nauczyciel organizował

jak najwięcej wycieczek. W czasie wycieczek należy kierować uwagę dzieci na charakterystyczne przykłady z życia i zwyczajów mieszkańców wsi i miast, na większe ośrodki pracy i przemiany dokonujące się w różnych dziedzinach naszego życia. Dopiero na podstawie wiadomości zdobytych w czasie wycieczek, winny być wykorzystane odpowiednie treści zawarte w podręczniku do języka polskiego dla klasy III "W naszej gromadzie". Po wycieczce do urzędu miejskiego i na podstawie czytanki "Żeby było coraz piękniej" /s. 87/ nauczyciel zapoznaje uczniów z różnorodną działalnością rad narodowych na rzecz środowiska. Zagadnienie władzy ludowej stanie się dla dzieci jeszcze bardziej zrozumiałe, jeśli po opracowaniu tej czytanki spotkają się z przedstawicielem samorządu mieszkańców, który opowie o swojej pracy dla środowiska. W rezultacie, dzieci na pewno uświadomią sobie, że wiele spraw w ich dzielnicy zależy od mieszkańców, często od ich rodziców, a także od nich samych.

Realizacja tematyki "Obrazki z nowoczesnych zakładów pracy" przysparza nauczycielowi sporo kłopotu. Taki nowoczesny zakład ze świetlicą, żłobkiem, przedszkolem powinny dzieci poznać w czasie wycieczki. Tymczasem zorganizowanie takiej wycieczki jest często niemożliwe ze względu na obowiązujące przepisy. Również w podręczniku nie ma odpowiedniego materiału. Wprawdzie czytanka "Kto wytrzeszczył oczy?" /s. 117/ jest dobrą ilustracją nowoczesnej wsi, to jednak wyraźnie odczuwa się brak materiałów ilustrujących nowoczesny zakład w mieście. Jest natomiast w podręczniku wiele czytanek i obrazków ukazujących rozwój naszej ojczyzny /"Jak to było z rurociągiem", s. 286, "Bandera polska na wodach świata", s. 217, "Coraz więcej kopalni i fabryk", s. 273 itp./.

Zgodnie z zaleceniami Programu przy omawianiu tych tematów "nauczyciel powinien dążyć do wytworzenia u uczniów uczuciowego stosunku do stron rodzinnych, do wywołania dumy z ich piękna i osiągnięć oraz poprawienia zauważonych braków"⁵.

W klasie III wyraźnemu rozszerzeniu ulega tematyka historyczna. Dotyczy ona nie tylko dziejów odległych, ale również

tych czasów, o których opowiadają z własnych doświadczeń rodzice i dziadkowie naszych uczniów. W związku z dziejami odległymi Program przewiduje omawianie podań związanych z własnym regionem, a także z niektórymi miastami. Przy realizacji tej tematyki nauczyciel wykorzystuje podręcznik, gdyż znajdują się w nim podania wyjaśniające powstanie niektórych miast: Gniezna /"Orle gniazdo", s. 64/, Poznań /"Trębacz z ratuszowej wieży", s. 277/, Warszawy /"Legenda warszawska", s. 20/, Krakowa /"Krokus zwycięża smoka", s. 193/. Aby zapoznać uczniów z dziejami własnej miejscowości nauczyciel powinien sięgać do kronik własnego regionu i materiałów źródłowych. Z doświadczenia wiem, że ze względu na trudności związane z dostępem do materiałów źródłowych, ta tematyka jest często w klasie III pomijana.

W programie języka polskiego dla klasy IV wysokie walory patriotyczne mają opowiadania z przeszłości Polski, które są znacznie bardziej niż w klasach poprzednich rozszerzone i dotyczą dłuższych okresów dziejów. W zakresie tej tematyki dzieci zapoznają się z dworem książęcym /"Mieszko I" i królewskim /"Bolesław Chrobry"/. Poznają też zwycięskie bitwy pod Głogowem, Grunwaldem i Racławicami, a także stosunki społeczne w Polsce szlacheckiej. Zapoznają się z Krakowem jako kolebką kultury polskiej i z wielkimi postaciami narodu polskiego, jak Kopernik, Waryński, Matejko. Program uwzględnia również treści związane z Rewolucją Październikową i podkreśla wielką rolę Lenina w tych przełomowych czasach. Szczególnie szeroko uwzględniony jest okres dwudziestolecia międzywojennego, a zwłaszcza dzieje II wojny światowej.

W realizacji tej tematyki nauczyciel napotyka duże trudności, gdyż w nowym wydaniu podręcznika dla klasy IV z 1976 r. pt. "Razem młodzi przyjaciele" zauważa się brak opowiadań o tematyce historycznej. Dzieje Polski do czasu II wojny światowej przedstawione są zaledwie w dwóch opowiadaniach: o Koperniku /"Dzieła Kopernika", s. 80/ i Leninie /"Góralskie opowieści o Leninie", s. 98/. Nieco szerzej uwzględniona jest w podręczniku tematyka ostatniej wojny /"Łącznik Józio", s. 50, "Zamek Królewski w Warszawie", s. 177, "Drukarnia w pi-

wnicy", s. 35/. Nic więc dziwnego, że przy realizacji tej tematyki nauczyciel jest zmuszony korzystać ze starego wydania podręcznika, który zawiera opowiadania do wszystkich tematów, a także szukać odpowiedniego materiału w rocznikach "Płomyczków" i innych źródłach. Nie ułatwia to pracy nauczycielowi i stąd wydaje mi się, że w następnym wydaniu podręcznika do języka polskiego dla klasy IV winny znaleźć się opowiadania i ilustracje do wszystkich haseł programu dotyczących przeszłości Polski. Z zagadnień wiedzy o Polsce współczesnej wysokie walory patriotyczne mają w klasie IV takie zagadnienia, jak: odbudowa i rozbudowa miast i wsi, wielkie budowle socjalizmu /Nowa Huta, Turosszów, Płock, Konin, Lublin, Zagłębie siarkowe/, walka o pokój i szczęśliwą przyszłość dzieci, najważniejsze wydarzenia z bieżącego życia w Polsce. Również tę tematykę autorzy podręcznika traktują trochę marginesowo. Są wprawdzie w podręczniku opowiadania o rozbudowie miast i wsi /"Ojciec i syn", s. 111, "Urbanek", s. 262, "Sztuczny człowiek", s. 266, "A wy co na to", s. 282/, brak jest jednak zupełnie czytanek o wielkich budowlach socjalizmu. Nauczyciel odczuwa zatem dodatkową trudność w realizowaniu tego działu tematyki i z tego względu sięga często do "Płomyczka", a przede wszystkim wykorzystuje w tym celu bieżącą prasę. Dobrze, że program uwzględnia najważniejsze wydarzenia z bieżącego życia w Polsce. Przy okazji śledzenia tych wydarzeń istnieje możliwość ukazania wielkich budowli socjalizmu i podkreślenia ich znaczenia dla rozwoju Polski.

2. Przebieg i analiza badań

Badania przeprowadziłam w klasach I-IV Szkoły Podstawowej Nr 18 w Bydgoszczy w maju 1977 r. Szkoła ta położona jest w dzielnicy Miedzyń, której charakterystyczną cechą jest budownictwo jednorodzinne. Dzieci w tej szkole wywodzą się w przeważającej większości ze środowiska robotniczego. Rodzice ich to wykwalifikowani robotnicy, którzy własnymi rękami dorobili się domku, a także samochodu. Warunki mieszkaniowe

mają zatem dzieci dobre, rodzicom zależy również na ocenach swoich pociech, chociaż sami, zwłaszcza w starszych klasach, niewiele mogą im pomóc. Badaniami objętych zostało 100 dzieci /po 25 z każdej klasy/, którym postawiłam następujące pytania:

1. Co rozumiecie przez słowo "Polska"?
2. Co wiesz o dawnej Polsce?
3. Jaka będzie Polska w roku 2000?

Pytania starałam się tak sprecyzować, aby choć w części uzyskać dane na temat, jaki obraz Polski istnieje w świadomości dzieci klas I-IV. Odpowiedzi na pytania dzieci klas II-IV udzielały na piśmie, a z uczniami klasy I przeprowadziłam indywidualną rozmowę. Pytania zostały jednakowo sprecyzowane w stosunku do wszystkich dzieci klas I-IV; chodziło mi bowiem o uzyskanie materiału, który umożliwiłby porównanie niektórych cech 7-latków i dziecka 10-letniego. Dwa pytania /2 i 3/ są identyczne z tymi, jakie postawiła badanym dzieciom Irena Jundził. Ta zbieżność nie jest przypadkowa. Przez postawienie takich samych pytań chciałam uzyskać materiał, który umożliwiłby porównanie dzieci z różnych regionów i w pewnych odstępach czasowych.

Analizując wypowiedzi uczniów na temat, co rozumiesz przez słowo "Polska" stwierdziłam, że dla dzieci klasy I "Polska" to albo "mój kraj" /12 odpowiedzi/, albo "moje miasto" /5 odpowiedzi/. Tylko dla 2 uczniów "Polska" oznacza coś bardziej bliskiego i drogiego. Jeden z nich uważa, że "Polska" to "mój dom", a drugi "to moja ulica, na której mieszkam". Inny uczeń uważa, że "Polska to stolica Warszawa", a 4 uczniów nie udzieliło odpowiedzi na to pytanie.

Dla uczniów klasy II słowo "Polska" to również "nasza ojczyzna" /12 odpowiedzi/ lub "kraj, w którym mieszkam" /8 odpowiedzi/. Są jednak tacy uczniowie z klasy II, którzy słowo "Polska" kojarzą z jej mieszkańcami /"Polska to Polacy"/. Kilku uczniów w swych wypowiedziach dodaje: "Polska jest ładna, dobra, kochana, nowoczesna". Stwierdzenia te świadczą nie tylko o dumie z osiągnięć ojczyzny, ale także są wyrazem przywiązania uczniów klasy II do swego kraju.

W klasie III wypowiedzi uczniów są podobne i sprowadzają się do stwierdzeń "Polska to mój kraj" /12 odpowiedzi/ lub "Polska to nasza ojczyzna" /7 odpowiedzi/. Dla pozostałych dzieci słowo to kojarzy się z "rodzinnym domem", "miastem rodzinnym", "ojczyzną i domem". Ciekawa jest wypowiedź ucznia K.J.: "Polska to ludzie, którzy w niej mieszkają". Porównując wypowiedzi uczniów klasy III i ich młodszych kolegów można stwierdzić, że dzieci z klasy III posiadają bogatszą wiedzę o Polsce. Stąd w wypowiedziach często powtarzają się takie stwierdzenia: "Polska to kraj socjalistyczny", "Polska jest krajem ludowym", "Polska należy do krajów europejskich". Dla uczniów klasy IV "Polska" to głównie "ojczyzna" /8 odpowiedzi/ lub "ojczysty kraj" /17 odpowiedzi/. Wielu uczniów dodaje jeszcze, że jest to ojczyzna, w której się urodziłem i którą kocham". Są również w klasie IV tacy uczniowie, którzy pojęcie to starają się wyjaśnić za pomocą takich wyrazów, jak: piękna, sławna, bogata, socjalistyczna, ludowa.

Na podstawie dokonanej analizy można stwierdzić, że rozumienie pojęcia "Polska" wzbogaca się w miarę nabywania przez dzieci pewnego zasobu wiedzy.

Ciekawe rezultaty przyniosła analiza stosunku dzieci do historii Polski. Na pytanie "Co wiesz o dawnej Polsce" 14 dzieci /56 %/ kończących klasę I nie udzieliło żadnej odpowiedzi. U pozostałych dzieci obraz dawnej Polski jest często niewłaściwy. Dla kilku uczniów "Polska dawniej była mała" /5 odpowiedzi/, a tyle samo badanych stwierdziło, że "dawniej Polskę pokrywały lasy i puszcze" lub "Polską rządzą królowie".

Na podstawie tych skromnych materiałów można stwierdzić, że obraz dawnej Polski u pierwszoklasistów jest bardzo ubogi, najczęściej niewłaściwy. Wynika to prawdopodobnie stąd, że obraz dawnej Polski, jaki posiadają dzieci klasy I jest rezultatem przepojenia ich umysłu w okresie przedszkolnym baśniami i bajkami /lasa, bory, królowie/. Zastanawiające jest, że żadne dziecko nie wspomniało o wojnie, chociaż z tym tematem często styka się w domu i w szkole.

Dla klasy II przeszłość Polski wiąże się głównie z ostat-

nią wojną. O wojnie, walkach, zburzeniu miast i wsi, braku domów mówi 19 uczniów /76 %/. Fakty nie związane z wojną dotyczą następujących stwierdzeń: "Dawniej Polską rządzą królami" /4 wypowiedzi/. "W przeszłości były rozbiory i bieda" /2 wypowiedzi/. Ten negatywny obraz Polski w świadomości dzieci klasy II jest wynikiem jednostronnego wpływu domu i szkoły, co jest uchybieniem ideologicznego oddziaływania na małe dzieci.

Dla dzieci klasy III przeszłość Polski to też głównie II wojna światowa, zniszczenia i gruzy. Taki obraz ma w świadomości 10 uczniów /40 %/. W porównaniu z klasą II okres wojenny opisany jest tu bardziej szczegółowo, dzieci dostrzegają istnienie przykrych zależności. Przykładem tego może być wypowiedź ucznia Z.A. "Dawniej Polska była zburzona, nie było sklepów, gruzy leżały na ulicach. Wszystko było drogie i nie można było kupić jedzenia. Polacy ciężko pracowali dla Niemców". Pozostali uczniowie mają w świadomości obraz dawnej Polski jako kraju biednego, a ponadto zacofanego /10 wypowiedzi/. Ten negatywny obraz Polski przedstawiają w taki sposób:

- "Dawniej w Polsce były dorożki zamiast taksówek, ludzie jeździli na rowerach, z krzeselkami w przodzie. Nie było maszyn do pisania, wszystko pisano ręcznie".
- "Dawniej nie było wieżowców, domy były małe ze słomianymi dachami. Aby zdobyć jedzenie ludzie robili zasadzki na zwierzęta, które dobijali kamieniami lub ostrymi narzędziami".

Tylko 2 uczniów podaje, że "Polska była pod zaborami 100 lat" a 1 uczeń przypomniał, że "Polska była piękna, bo było dużo zieleni".

Na podstawie przeprowadzonej analizy można stwierdzić, że obraz Polski u uczniów kończących klasę III jest bogatszy niż u ich młodszych kolegów, ale w dalszym ciągu przeważają spostrzeżenia negatywne. Wprawdzie spotkać można błędy w przedstawieniu faktów historycznych /np. 100 lat zaborów, II wojna w 1926 r./, to jednak wypowiedzi te świadczą o znacznie bogatszych wiadomościach 10-latków z zakresu tradycji narodowych.

Zobaczymy, jak sprawy przeszłości Polski ujmują dzieci z klasy IV. Z analizy wynika, że tylko dla 3 uczniów okres ostatniej wojny jest najważniejszym wydarzeniem z dziejów Polski i stwierdzają ogólnie: "Polska w czasie wojny była bardzo zniszczona", a swoją wypowiedź kończą sformułowaniem, które świadczy o cechującej ich dumie narodowej: "Wszyscy staramy się, aby nasza Warszawa była najpiękniejsza w świecie".

Najwięcej dzieci z klasy IV nawiązuje w swych wypowiedziach do tego okresu, kiedy Polska była pod zaborami /10 wypowiedzi - 40 %/. Kilkoro badanych określa, że było to w roku 1800. Padły również takie dodatkowe stwierdzenia: "Polska do roku 1945 była krajem kapitalistycznym", "Był wtedy długi dzień pracy, mało robotnikom płacono. Bogacze zapobiegali strajkom, mieli dużo wojska, bili ludzi i więzili".

Do początków państwa polskiego, okresu panowania Mieszka I nawiązało 6 uczniów /24 %/. Wypowiedzi te są dosyć bogate i świadczą o znajomości państwa polskiego tego okresu, np. "Pierwszym władcą ziem położonych między Odrą a Bugiem, Bałtykiem a Karpatami był Mieszko I. Pojął on za żonę czeską księżniczkę, Dąbrówkę. Książę mieszkał w pałacu. Na podgrodzium mieszkali rzemieślnicy książęcy, którzy składali daniny. Synem Mieszka I był Bolesław Chrobry, który przyjmował cesarza niemieckiego, Ottona".

Wprawdzie w wypowiedziach tych uczniów można spotkać stwierdzenia świadczące o błędnym pojmowaniu niektórych faktów /np. "Pierwszym królem Polski był Kazimierz I"/, to jednak wielość przedstawionych faktów, a także ich plastyczny opis są dowodem właściwej realizacji tych treści przez szkołę. Zastanawiające jest to, że jeszcze w klasie IV są uczniowie /5 ucz./, którzy przeszłość Polski kojarzą jedynie z królami, księżniczkami i pięknymi pałacami. W klasie IV uczeń powinien już wyraźnie odróżniać fakty historyczne od treści baśniowych, tego bowiem wymaga program języka polskiego.

Na zakończenie tych rozważań muszę stwierdzić, że wyniki moich badań prawie w całości pokrywają się z wnioskami Ireny

Jundziłł. Podobnie jak 10 lat temu, również dzieci z obecnych klas I mają w świadomości obraz przeszłości Polski bardzo ubogi, często niewłaściwy. Natomiast dzieci z klas II i III przedstawiają również dzieje Polski negatywnie, ukazując tylko ich ujemne strony. Pewne różnice na temat dziejów Polski można dostrzec w wypowiedziach dzieci z klasy IV. W porównaniu z badaniami Ireny Jundziłł zauważyć można charakterystyczne zawężenie treści historycznych u "moich" dzieci. Poza okresem dziejów związanych z panowaniem Mieszka I, rozbiorami i ostatnią wojną, dzieci nie wspomniały o żadnych innych faktach historycznych. Wydaje mi się, że przyczyną tego ograniczenia zasobu wiadomości historycznych uczniów jest brak opowiadań o tematyce historycznej w nowym wydaniu podręcznika do języka polskiego dla klasy IV.

Przedstawię teraz wizję Polski, jaka zarysowała się w wyobrażeniach badanych dzieci, poczynając od klasy I. Dzieci odpowiadały na pytanie: "Jaka będzie Polska w roku 2000?".

W klasie I aż 17 uczniów /68 %/ uważa, że za 23 lata Polska będzie ładniejsza niż obecnie. Ponadto 2 uczniów myśli, że kraj nasz będzie bogaty, a 3 uczniów mówi o dalszej rozbudowie kraju. Pozostałe dzieci zwracają uwagę na to, że "Polska będzie większa" /3 ucz./ . Nie wiadomo, czy mają one na myśli zwiększenie terytorialne, czy też po prostu większą ilość ludzi.

Wypowiedzi uczniów klasy II są podobne. Ogromna przewaga dzieci stwierdza ogólnie, że Polska będzie piękna, nowoczesna, odbudowana, bogata /17 ucz. - 68 %/. Pozostałych 8 uczniów zwraca uwagę na szybki rozwój techniczny naszego kraju. Mówią oni: "Będą roboty, maszyny, komputery", "Polska będzie nowoczesna, będzie dużo fabryk, zakłady będą zmechanizowane", "Polska będzie zmotoryzowana".

Zupełnie zbliżona do wyżej przedstawionych wypowiedzi jest wizja Polski uczniów kończących klasę III. Według nich za 23 lata Polska będzie ładniejsza, rozbudowana, bogata i też większa. Ciekawe, że wizję powiększonego kraju ma w świadomości aż 6 dzieci. A może myślą one tak jak ich kolega?

- "Polska w roku 2000 będzie na pewno bogatsza niż teraz i większa, bo coraz wyższe będą domy. Tylko Warszawa dużo się nie powiększy, no bo są tam bloki już bardzo wysokie".

Innych 5 uczniów uważa, że w Polsce rozwinie się technika i motoryzacja, a 1 uczeń jest pewny, że samoloty zastąpią taksówki.

Prześledźmy teraz, jaką wizję ojczyzny mają w świadomości uczniowie klasy IV. Na podstawie analizy materiału można stwierdzić, że przedstawiony obraz przyszłej Polski jest u uczniów klasy IV znacznie bogatszy. Wprawdzie jeszcze 10 uczniów stwierdza ogólnie: "Polska będzie piękniejsza i bardziej nowoczesna, ale treści pozostałych wypowiedzi zawierają elementy świadczące o rozeznaniu w tendencjach rozwojowych naszego kraju. Świadczyć o tym mogą także wypowiedzi: "... coraz bardziej chroniona będzie przyroda, będzie więcej świeżego powietrza", "... będzie dużo portów i więcej kopalni", "... będzie więcej nowoczesnych arterii, polscy kosmonauci udadzą się na księżyc". Kilku uczniów próbuje fantazjować: "... każdy z nas będzie mógł lecieć na księżyc i zwiedzać inne planety", "... będzie można podróżować z szybkością światła".

Z wypowiedzi tych wynika, że wszystkich uczniów cechuje duma narodowa, że wszyscy wierzą w stopniowy rozwój naszego kraju. Jeden z uczniów klasy IV, wyraził to w następujący sposób: "Polska będzie piękna, może najpiękniejsza na świecie", a inny pisze: "Polska w roku 2000 będzie piękna i nowoczesna. Każdy na pewno będzie podziwiał swoje państwo i to nie tylko my Polacy, ale także ludzie z innych państw".

Porównując rezultaty moich badań z wynikami uzyskanymi przez Irenę Jundziłł muszę stwierdzić, że są pewne różnice w ujmowaniu wizji Polski przez "moje" dzieci. Wszystkie badane przeze mnie dzieci widzą przyszłość ojczyzny optymistycznie, widzą kraj jako ciągle rozwijający się i nowocześniejszy. Wypowiadając się o losach kraju za 23 lata uczniowie dostrzegają sprawy ogólne, dotyczące nas wszystkich. Tę zmianę w ocenie perspektyw naszego kraju dokonanej przez dzieci należy

chyba przypisać pozytywnym przemianóm, jakie zaszły w Polsce Ludowej w ostatnich kilku latach. Dzieci przecież przysłuchują się rozmowom rodziców, często uczestniczą w planowaniu wydatków i stąd to przekonanie, że w naszej ojczyźnie będzie coraz lepiej.

W n i o s k i

Na podstawie analizy treści programu nauczania języka polskiego w klasach I-IV i materiału uzyskanego z przeprowadzonych badań można wysunąć pewne wnioski, które powinny być uwzględnione w procesie dydaktyczno-wychowawczym w klasach młodszych:

1. Zwracać należy większą uwagę na stałe rozbudzanie szacunku wobec symboli narodowych.
2. Prace porządkowe wykonywane przez dzieci organizować właściwie w celu rozbudzenia nie tylko szacunku dla pracy fizycznej, lecz także kształtowania odpowiednich umiejętności i nawyków.
3. Organizować więcej wycieczek w celu poznania własnego środowiska, jego tradycji i rozwoju perspektywicznego.
4. W nowym wydaniu podręcznika dla klasy III uwzględnić tematykę "Obrazki z nowoczesnych zakładów pracy", a podręcznik klasy IV uzupełnić opowiadaniem do wszystkich tematów historycznych.
5. Przy realizacji tematyki historycznej w klasie III wykorzystywać treści zawarte w kronikach i materiałach źródłowych dotyczących własnego regionu.
6. W szerszym niż dotąd stopniu wykorzystywać zmiany zachodzące we własnym środowisku w celu rozbudzania dumy narodowej i przywiązania do ojczyzny i kraju.

PRZYPISY

- ¹ I. Jundziłł, O wychowaniu patriotycznym dzieci. Klasy I-IV, PZWS, Warszawa 1969, s. 15.
- ² Program nauczania ośmioklasowej szkoły podstawowej. Ministerstwo Oświaty i Wychowania, PZWS, Warszawa, s. 22.
- ³ I. Jundziłł, op. cit., s. 56.
- ⁴ Program nauczania ośmioklasowej szkoły podstawowej, s. 89.
- ⁵ Ibidem.

BIBLIOGRAFIA

- Czerwiński J., Patriotyczne i obywatelskie wychowanie w szkole, System Wychowawczy Szkoły Podstawowej, Zeszyt 3, PWN, Warszawa-Poznań 1974.
- Czerwiński J., Wybrane zadania szkoły 10-letniej w zakresie patriotycznego i obywatelskiego wychowania uczniów, Życie Szkoły 1978, nr 1.
- Jankowski C., Cele ideowego i patriotycznego wychowania dzieci w młodszym wieku szkolnym, Życie Szkoły 1978, nr 1 i 3.
- Heldwing G., Poziom rozwoju postawy patriotycznej w wieku 6-7 lat, Życie Szkoły 1978, nr 1.
- Jundziłł I., O wychowaniu patriotycznym dzieci. Klasy I-IV, PZWS, Warszawa 1969.
- Kowalik K., Kształtowanie postawy patriotycznej u uczniów klas niższych, Życie Szkoły, nr 11.

Les possibilites de l'influence sur les attitudes
patriotiques des eleves dans l'ecole primaire

Resume

Dans la premier part de cet article l'auteur caracterise

la definition du patriotisme et determine, quelles elements des attitudes patriotiques on peu former chez les enfants.

Ensuite on a analyse le programme de la langue polonaise dans les classes I-IV, et aussi le livre manuel de cette matiere, en recherchant des contenus par suite de formation des attitudes patriotiques.

L'article presente les resultats des recherches effectues dans les classes I-IV a l'ecole primaire nr 18 a Bydgoszcz. La population se chiffre 100 enfants, 25 eleves par classe. On a recu des enquetes qui ont ete traitees comme un sondage des opinions en comparaison de Pologne, des traditions nationales et de la vision de la patrie a l'avenir.

En finissant on a constate, que l'ecole primaire ne metts pas en pratique tout les possibilites de l'influence sur les attitudes patriotiques. L'auteur propose quelques indications qui on doit introduire dans le travail didactique et educatif des instituteurs.

Возможности влияния на формирование патриотизма учеников в младшем школьном возрасте

Резюме

Во вступительной части статьи автор представила определение патриотизма и подчеркнула, какие элементы патриотизма можно формировать у младших детей.

После короткого введения сделала синтетический анализ программы обучения польскому языку, ища в нём сущности патриотизма.

Автор статьи подробно представила исследования, которые провела в I - IV классах начальной школы № 18 в Быдгоши.

Исследовано 100 детей, по 25 учеников из каждого класса.

В исследованиях было зондировано мнение детей, касающегося понятия "Польша", а также их мнение на тему их отношения к народным традициям и видения будущего страны.

В заключении автор подчеркнула, что школа неполно использует все возможности с формирование детей и в связи с этим выдвинула несколько конкретных указаний, которые должны быть использованы в дидактическо-воспитательной работе учителей.